

Reisüzzâkirîn'in Sefernâme'si ve İstanbul'daki Şiilerin Dinî Hayatı*

Raîs al-Zâkirîn's Safarnameh and the Religious Life of Shi'is in Istanbul

Güllü YILDIZ¹

*Bu çalışmanın ilk bulguları, 17-20 Ekim 2018 tarihlerinde Tiran/Arnavutluk'ta düzenlenen II. Uluslararası Osmanlı Araştırmaları Kongresi'nde (OSARK) "İstanbul'daki Şiilerin Dinî Hayatı: Reisüzzâkirîn'in Ramazan Günlüğü" başlıklı bir bildiri ile sunulmuştur.

¹Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye

ORCID: G.Y.0000-0003-0630-7145

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Güllü YILDIZ (Dr. Öğr. Üyesi),
Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
İstanbul, Türkiye
E-posta: gulluyildiz@marmara.edu.tr

Başvuru/Submitted: 07.01.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested:
26.01.2021

Son Revizyon/Last Revision Received:
14.02.2021

Kabul/Accepted: 15.02.2021

Atıf/Citation: Yıldız, Güllü. "Reisüzzâkirîn'in Sefernâme'si ve İstanbul'daki Şiilerin Dinî Hayatı". *Şarkiyat Mecmuası - Journal of Oriental Studies* 38 (2021), 111-124.
<https://doi.org/10.26650/jos.855394>

ÖZ

İstanbul'daki Şiilerin dinî yaşantısı şimdiye kadar sadece Muharrem ayında düzenlenen azadârî merasimleri üzerinden anlatılmıştır. Bu durumda şüphesiz eldeki kaynakların mahiyeti etkili olmuştur ve daha çok kurumsal bir hüviyet taşıyan bu merasimlerin ötesinde dinin ve mezhebin bireylerin gündelik yaşamlarındaki tezahürleri ele alınamamıştır. Bu tek yönlülüğün aşılmasına katkı sağlamayı amaçlayan bu çalışmada, İstanbul'daki Şiilerin dinî hayatına dair şimdiye kadar istifade edilmemiş bir kaynak ele alınarak bulunduğu bilgiler değerlendirilmektedir. Söz konusu edilecek kaynak, İstanbul yolunu kullanarak hacca giden Reisüzzâkirîn isimli Meşhedli bir ravzahânın (Kerbela ile ilgili mersiyeler okuyan kişi) sefernâme'sidir. Bu sefernâme, müellifinin yaklaşık kırk gün (21 Şâban-3 Şevval 1319/3 Aralık 1901-13 Ocak 1902) kaldığı İstanbul'da Şii toplulukla hemhal olması ve onlara gerek cami minberinde gerekse davet edildiği tüccarların evlerinde dinî hizmetler vermiş olması dolayısıyla çok önemlidir. Vaktinin çoğunluğunu hanın avlusundaki mescidde veya İranlılar'ın evlerinde geçirse de şehri gezme fırsatını da bulmuştur. Çarşı pazar gezip alışveriş yaptığı gibi camileri ve diğer tarihî eserleri görmeye ve köprü, tünel gibi o dönemin teknolojik yeniliklerini tecrübe etmeye de gayret göstermiştir. Reisüzzâkirîn'in günlük tarzında kaleme aldığı ancak tamamlamadığı sefernâme'sinin İstanbul bahsi, bir tür Ramazan günlüğüdür ve gün gün yapılan ibadetleri kaydetmesi itibarıyla Şiilerin dinî yaşantılarına dair ayrıntılar açısından oldukça zengindir. Bu metin aynı zamanda İstanbul'daki Şiilerin dinî inançlarını yaşama anlamında İran'la irtibatlarının mahiyetine dair bilgiler de sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Reisüzzâkirîn, Sefernâme, Hac, İstanbul'daki Şiiler, Dinî Hayat

ABSTRACT

Shi'i religious life in Istanbul has usually been narrated only through the 'azadârî (mourning) ceremonies held during the first ten days of Muharram, a situation that reflects the sources available. Thus, apart from these ceremonies with their somewhat institutionalized character, the religious and sectarian realities of individuals' daily lives have not yet been studied. In this paper, a previously unused source will be examined in detail and its contents evaluated exhaustively. The source in question is a hajj travelogue written by Raîs al-Zâkirîn, a Shi'i pilgrim from Mashhad and rawḏa-khwân who recites excerpts from works on the

martyrs of the Shi'i Imams such as the *Rawḍat al-Shuhadā'* of Husain Wā'iz al-Kāshifi (d. 910/1504). al-Zâkirin's travelogue is significant as the author stayed in Istanbul for 40 days during the Ramadan of the year (21 Sha'bân-3 Shawwâl 1319/3 December 1901-13 January 1902) in company with the city's Shi'i community, presenting religious services in the masjid of Vâlidah Khân and in the houses of merchants to which he was invited. The travelogue includes daily entries and, while not complete, the section pertaining to Istanbul is similar to a Ramadan diary and records all the prayers and services the author attended each day. It is thus very rich in detail about Shi'i religious life. This paper also aims to elucidate the relationship between the Shi'i community in Istanbul and Iran with respect to religious life.

Keywords: Reisüzzâkirin, Sefernâme, Hac, İstanbul'daki Şiiiler, Dinî Hayat

EXTENDED ABSTRACT

Shi'i religious life in Istanbul has usually been narrated only through 'azādārī (mourning) ceremonies held during the first ten days of Muharram, a situation that reflects the sources available. Thus, apart from these ceremonies with their somewhat institutionalized character, the religious and sectarian realities of individuals' daily lives have not yet been studied yet. In this paper, which aims to address this limitation, a previously unused source will be examined in detail and its contents evaluated exhaustively. The source in question is a hajj travelogue written by Raīs al-Zâkirin, a Shi'i pilgrim from Mashhad and rawḍa-khwân who recites excerpts from works on the martyrs of the Shi'i Imams such as the *Rawḍat al-Shuhadā'* of Husain Wā'iz al-Kāshifi (d. 910/1504). Al-Zâkirin's travelogue is significant as the author stayed in Istanbul for 41 days during the Ramadan of the year (21 Sha'bân-3 Shawwâl 1319/3 December 1901-13 January 1902) in company with the city's Shi'i community, presenting religious services in the masjid of Vâlidah Khân and in the houses of merchants to which he was invited. The travelogue includes daily entries and, while not complete, the section pertaining to Istanbul is similar to a Ramadan diary and records all the prayers and services the author attended each day. It is thus very rich in detail about Shi'i religious life. This paper also aims to elucidate the relationship between the Shi'i community in Istanbul and Iran with respect to religious life.

While residing in Vâlidah Khân during his 40-day stay in Istanbul, Raīs al-Zâkirin spent most of his time reciting the Rawḍa and the Qur'an. He also explored the city, visited the imperial mosques and historical monuments, shopped, and encountered technological developments. His most important religious service was the Rawḍa-khwânī. Beside reciting the Rawḍa and praying thereafter, he organized special prayer nights in different venues including his room inside the khan. He was in constant contact with and available to the Iranian community in Istanbul and managed to build very strong relationships with them. In addition to visiting Iranian institutions such as school and hospital, he was particularly interested in their social and religious life and was very keen to discuss Iran's political and social situation with his compatriots in Istanbul. During gatherings at the merchants' house, they not only recited the Rawḍa but also brainstormed about Iran. It seems to have been very important for Raīs al-Zâkirin to learn about and to read Persian newspapers and books published in Istanbul.

The most striking thing that we learn from Raīs al-Zākirīn’s hajj travelogue is that the religious life of Iranian Shi‘is in Istanbul was developing in ways similar to those in Iran. This phenomenon can be observed both in the ‘azādārī ceremonies held after Mirzā Safā’s attempts and in the religious services conducted in Istanbul by figures like Raīs al-Zākirīn. A particularly potent symbol of this is that he delivered to those in need of it the “curative dust of Haram,” i.e., the Shrine of Imam Rezā in Mashhad, which he brought with him all the way to Istanbul. To better understand the connections between Iran and Istanbul’s Iranian community in terms of religious life, additional contemporary sources like Raīs al-Zākirīn’s hajj travelogue are needed, particularly because state archives are not rich enough to reveal these channels of religious interaction.

Giriş

“Valide Han'ın avlusunda bulunan mescidde vaazlar veya Hz. Hüseyin için yazılmış mersiyeler vb. dinlenebiliyordu. Bu maksatla Şiiler ahund ve mollaları davet ediyorlardı. Onun için hitabet kürsüsünde sadece yerli hocalar değil Azerbaycan, Kürdistan ve Bağdat'tan gelen Türk, Kürt ve Arap din adamları da yer alıyordu. Geniş cübbeler giymiş ve çoğu zaman seyyidler gibi yeşil büyük sarıklar sarmış bu kimseler kalabalık üzerinde oldukça etkili oluyorlardı (...) Mescid tıklım tıklım doluydu. Bir grup çıkmaya görsün yerine hemen bir başka insan dalgası hücum ediyordu. Muharrem'in on günü boyunca hep böyle oldu.”¹

Gordlevski, 1926 yılında tanık olduğu Muharrem Mâtemi törenlerini kaydederken Muharrem ayının ilk on gününde, İstanbul'da mukim Şiilere dinî hizmet vermek üzere davet edilen mollalardan bu şekilde bahsetmiştir. Özellikle ibadetlerin ve dinî ritüellerin yoğunlaştığı belli zamanlarda bu hizmetler için hocaların ve mollaların farklı mekânlara gitmesi ve oradaki halkla bir araya gelmesi yeni ya da Şiiliğe özgü bir durum değildir. Osmanlı'da da “cerre çıkmak” şeklinde ifade edilen benzer bir uygulamanın varlığı bilinmektedir.² Sefernâmesinde³ İstanbul'daki Şiilerin dinî yaşantılarına dair oldukça değerli bilgiler ve şahsî tecrübeler sunan Reisüzzâkirin de benzer bir amaçla 1319 yılının Ramazan ayı boyunca (Aralık 1901- Ocak 1902) İstanbul'da, ağırlıklı olarak İranlı tüccarların bulunduğu Valide Han'da ikamet etmiş ve dinî hizmetler sunmuştur.

Reisüzzâkirin ve Sefernâmesi

Reisüzzâkirin (Zâkirbaş) lakabı dışında ismi bilinmeyen bu kişi, 24 Receb 1319/6 Kasım 1901'de kendi başına Meşhed yakınlarındaki Köşkâbâd'dan yola çıkmış, Meşhed ve Horasan tarafından gelen hacıların çoğunlukla kullandığı yolu kullanmak suretiyle Aşkâbâd'dan Hazar denizini geçerek Bakü- Tiflis- Batum- İstanbul hattında yolculuk yapmıştır.⁴ Tamamlanmamış olan sefernâmesi İskenderun'da son bulmaktadır. Ramazan ayını İstanbul'da geçirmek üzere yolculuğunu planlayan Reisüzzâkirin, lakabından anlaşıldığı kadarıyla Meşhed ruhanîlerinden birisidir.

Sefernâmeden müellifinin yolculuk esnasındaki yaşı da dâhil olmak üzere hayatı hakkında bir bilgi edinmek mümkün değildir. Ravzahânîliğin ortaya çıkmasından önceki dönemlerde Kerbelâ hadisesini anlatan kişiler için “zâkir” dendiği ve bu ünvanın henüz tamamıyla ortadan

1 V. A. Gordlevski, “Les Jours de Muharram a Constantinople”, *Les Iraniens d'Istanbul* (ed. T. Zarccone, F. Zarinebaf-Shahr), Istanbul-Téhéran: Institut Français de Recherche 1993, s. 239.

2 Diyanet İslam Ansiklopedisi, Mehmet İpşirli, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, “Cer” maddesi, c. VII, s. 388-389.

3 Seyyid Mahmud Mar'aşî tarafından *Sefernâme-i Hacc* başlığıyla yayına hazırlanan Reisüzzâkirin'in sefernâmesi, Caferiyan tarafından hazırlanan antoloji içerisinde yayınlanmıştır. Bkz. Resul Caferiyan (ed.), *Sefernâme-hâ-yi Hacc-ı Kâcârî*, Tahran: Neşr-i İlm 2011, c. VII, s. 303-344.

4 Caferiyan, *Sefernâme-hâ*, c. VII, s. 305. Aynı yolu kullanan Özbek hacı hakkında bkz. Thierry Zarccone, *Kudüs'teki Orta Asyalı ve Hintli Süfi Hacılar*, çev. Berna Akkıyal, İstanbul: Kabcacı Yayıncılık 2011, s. 15-27, 113. Reisüzzâkirin, Batum'dan İstanbul'a geleceği gemide, kendisi dışında bir İranlı daha olmasına sevindiğini belirtirken, yolcuların çoğunluğunu teşkil eden Özbekler hakkında “Allah birine azab etmek isterse onu Özbeklerle haşr eder” sözünü zikretmiştir. Bkz. Caferiyan, *Sefernâme-hâ*, c. VII, s. 318.

kalkmadığı⁵ hatırlandığında lakabın buradan geldiği ve iyi bir ravzahân olduğu tahmin edilebilir. Yolculuğun başında sadece Mîrzâ Hasan isminde bir yol arkadaşından bahsetmektedir ancak Batum'dan sonra bu arkadaşını hiç zikretmemiştir. İstanbul'a kadar Bakü, Tiflis ve Batum şehirlerinde İranlılar tarafından ağırlanmış ve İranlı hacılara tahsis edilen misafirhanelerde kalmıştır. Batum'da kendisini tanıyan bir İranlı ile karşılaşması ve bu tanışıklığın sebebini sorduğunda “Meşhed’de, Hacı Muhammed Hüseyin Karabaği’nin Hüseyiniye sarayında, sizin minberinizin dibinde çok oturdum” cevabını alması, Meşhed’de tanınan bir hatip olduğunu ihlas ettirmektedir.⁶

Özellikle Ramazan ayını İstanbul’da geçirmek üzere yolculuğunu planlaması ve Valide Han’daki mescidde ve İranlı tüccarların evlerinde ravzahânlık yapmış olması bunun Osmanlılar’daki cerre çıkmak gibi yaygın bir usul olduğunu düşündürmektedir. Reisüzzâkirin, bu şekilde yolculuğa çıkan bir molla olarak yalnız değildir.⁷ Gordlevski’nin zikrettiği Azerbaycan, Kürdistan ve Irak’dan bu amaçla gelen mollalara Meşhed’den gelenleri de eklemek gerekir.

Reisüzzâkirin’in sefernâmesi, yaklaşık kırk gün (21 Şaban-3 Şevval 1319/3 Aralık 1901-13 Ocak 1902) süren İstanbul’daki ikameti esnasında, şehirdeki Şiî toplulukla bir arada bulunmasını ve onlara sadece mescidin minberinden değil, davet edildiği tüccarların evlerinde de dinî hizmetler vermesini kaydettiği için çok önemlidir. Günlük tarzında kaleme aldığı sefernâmenin İstanbul bahsi, bir tür Ramazan günlüğüdür ve her gün nerede hangi ibadetleri yerine getirdiklerini kaydetmesi itibarıyla İstanbul’da mukim Şiîlerin dinî yaşantıları açısından zengin bir kaynak hüviyetindedir. Bu kaynağı ayrıntılı olarak incelemeye geçmeden önce Reisüzzâkirin’in muhatabı olan İstanbul’daki İranlı Şiî topluluğu ana hatlarıyla da olsa tanıtmak gerekir.

İstanbul’daki İranlı Şiîler

İstanbul’daki İranlılar’ın varlığı hayli eski olmakla birlikte ticarî ve kültürel olarak güçlü bir topluluk haline gelmeleri XIX. asrın ikinci yarısını bulmuştur.⁸ Kaçarlar döneminin tanınmış diplomat ve entelektüellerinden Mîrzâ Muhammed Hüseyin Ferâhânî’nin (öl. 1913) sefernâmesinde kaydettiğine göre 1302/1885 yılında geldiği İstanbul’da yaklaşık olarak 16 bin İranlı yaşamaktadır. Bunların bin kadarı tüccardır ve tüccarların ana mekânı Valide Han’dır. Büyük bir han diye tavsif ettiği Valide Han’ın tamamen İranlılar’la dolu olduğunu da ifade etmiştir.⁹

5 Sayed Kazem Tabatabaei, “Âyin-i Ravzahânî ve nakş-i an der Tahrif-i Hadise-i Kerbela”, *Çeşitli Yönleriyle Kerbela II* (ed. Alim Yıldız), Sivas: Asitan Yayıncılık, 2010, s. 447.

6 Caferiyan, *Sefernâme-hâ*, c. VII, s. 314.

7 Bazen bu mollaların yolları da kesişmektedir. Reisüzzâkirin, Batum’da misafir olduğu bir ravzahânî meclisinde, Tebrizli bir ravzahânın ardından ravza okumuştur. Bkz. Caferiyan, *Sefernâme-hâ*, c. VII, s. 315.

8 Thierry Zarcone, “La Communauté Iranienne d’Istanbul a la Fin du XIXe et au début du XXe siècle”, *La Shî’a Nell’Impero Ottomano*, Roma: Accademia nazionale dei Lincei 1993, s. 59.

9 Caferiyan, *Sefernâme-hâ*, c. V, s. 132-133.

Sefaret görevlisi olarak İstanbul'a gelen ve hatıratında İstanbul'daki İranlılar'ı ayrıntılarıyla anlatan Ferâhânî'nin oğlu Han Melik Sâsânî (öl. 1967) de İstanbul'da İran asıllı olup Osmanlı vatandaşlığına geçenlerin haricinde sefaretnâme tezkire kayıtlarından anlaşıldığı üzere 16 bin kişinin İran vatandaşlığında kaldığını belirtmiştir. Bunların çoğu (yüzde sekseni) Azerbaycanlı olup Tebriz, Hoy, Selmas, Şebister ve Mamkan'dan gelmiştir. Azerbaycanlı'lardan sonra ikinci sırayı İsfahanlılar alır. Daha sonra sırasıyla Tahranlılar, Kazvinliler, Horasanlılar ve Kâşanlılar gelmektedir.¹⁰

İstanbul'da hemen hemen her iş ve meslek kolunda çalışan İranlılar'ın birinci uğraşı halı ticaretidir ve İran halısını ithal edip Osmanlı'ya ve Avrupa'ya satan büyük ve tanınmış tüccarları vardır.¹¹ Uğraştıkları meslekler açısından değerlendirildiğinde halıcılardan sonra kitap satıcıları ve kâğıt imalatçıları gelmektedir. Bunların hem sayısı çok fazladır hem de aralarında çok fazla muteber ve servet sahibi tüccar bulunmaktadır.¹² Ayrıca İstanbul'daki tütün tüccarlarının ve sigara satıcılarının, çay ve kahvehane sahiplerinin, araba ve fayton sürücülerinin çoğu da İranlıdır.¹³

İranlıların hem dükkânları hem de evleri, büyük oranda sur içi ve civarında olup Hacı Nazif Ağa Hanı, Büyük Yıldız Han, Sultan Odaları Hanı, Mercan Bekçibaşı, Vezir Han, Cafer Ağa Hanı, Sünbüllü Han, Valide Han ile Beşiktaş ve Üsküdar'da ikamet etmektedirler.¹⁴

Valide Han, İstanbul'da mukim İranlılar'ın en önemli merkezidir.¹⁵ Handa sadece dükkânlar değil hem tüccarların hem de diğer meslekleri icra edenlerin ve yolcuların yaşadığı odalar vardır. Merkez olduğunun en önemli göstergesi de avlusundaki Şîî mescididir. Hanın yapıldığı ilk tarihten itibaren içerisinde bir mescid vardır ancak bu mescidin Şiilerin ibadet mekânı haline gelmesi handa ikamet edenlerin çoğunluğunu İranlılar'ın oluşturduğu XIX. asrın başında olmalıdır.¹⁶ Valide Han, ünü dolayısıyla İstanbul'a gelen İranlı hacıların da uğrak yeridir. Örneğin hac yolculuğu esnasında İstanbul yolunu kullanan Emir Nizam Karagözlü, İstanbul'a vardıklarında İran'dayken adını sürekli duydukları Valide Han'ı görmek istemiş ve 28 Şevval 1319/7 Şubat 1902 Cuma günü bu handaki bir ahbabını ziyaret etmiştir.¹⁷

Pek çok milletten ve dinden insanın yaşadığı İstanbul'da İranlılar da huzur içinde yaşama imkânı bulmuşlardır. İstanbul'u, her ne kadar mezhepsel farklılık olsa da aynı dine mensup

10 Han Melik Sâsânî, *Yâdbudhâ-yı Sefâret-i İstanbul*, Tahran: Şirket-i Sihami 1966, s. 94.

11 Sâsânî, *Yâdbudhâ*, s. 94.

12 Sâsânî, *Yâdbudhâ*, s. 94.

13 Sâsânî, *Yâdbudhâ*, s. 95.

14 BOA, İHR, 74/3603, 14 Ocak 1851 (11 Rabiülevvel 1267)

15 XVII. Asırda Kösem Sultan tarafından, iki katlı ve üç avlulu bir şekilde inşa ettirilen bu hanın ağırlıklı olarak İranlılar'ın kaldığı bir hana dönüşmesi ancak XIX. asırda gerçekleşmiştir. Hanın tarihçesi ve İranlı tüccarların buradaki faaliyetleri için bkz. Filiz Dıġıroġlu, "İstanbul-Tebriz Ticaret Hattında Validehan (XIX-XX. Yüzyıl)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 31, Güz 2014, s. 69-112.

16 Buradaki tarihi mescid 1951'deki bir yangında yıkılmış ve aynı yerine yeniden inşa edilmiştir. Bkz. Zarcone, "La situation du Chi'isme a Istanbul au XIXe et au début du XXe siècle", *Les Iraniens d'Istanbul* (ed. T. Zarcone, F. Zarinebaf-Shahr), Istanbul-Téhéran: Institut Français de Recherche 1993, s. 97-98.

17 Caferiyan, *Sefernâme-hâ*, c. VII, s. 191-192. Valide Han'ı ziyaret eden bir başka hacı için bkz. Caferiyan, *Sefernâme-hâ*, c. V, s. 384.

olmaları dolayısıyla İran dışında rahatlıkla yaşayabildikleri bir şehir olarak değerlendirmişlerdir. Bunun en açık ifadelerinden biri, İran tebasından olup 30 yıldır İstanbul'da yaşayan bir kahvecinin sözleridir. Aslen Azerbeycan'ın Erdebil ahalisinden olup Haydarpaşa'da kahvehane işleten bu İranlı, İstanbul gezileri esnasında yolu kahvehaneye düşen İranlı hacılarla sohbet ederken onlara 30 yıldan fazladır burada yaşadığını, İstanbul'u gurbet olarak görmediğini, burada İran'da olduğundan daha rahat yaşadığını söylemiştir.¹⁸

İstanbul'da mukim İranlı Şîiler, sayıca yoğunlaştıkları ve özellikle ticarî faaliyetleri dolayısıyla zenginleştikleri ölçüde kurumsallaşmaya başlamışlar ve İstanbul'da İran sefaretinin yanı sıra okul ve hastane kurmuşlar; ayrıca Osmanlı devletinin kendilerine bir mezarlık tahsis etmesini sağlamışlardır.¹⁹

İstanbul'daki Şîilerin dinî yaşantıları hakkında ise şimdiye kadar sadece azâdârî merasimleri çerçevesinde çalışmalar yapılmış ve bu bağlamda Valide Han, handaki mescid ve Şîi mezarlığı gibi mekânlarla azâdârî merasimlerinin İstanbul'da halka açık gerçekleşmesini sağlayan en önemli figürlerden Hacı Mîrzâ Safâ üzerinde durulmuştur.²⁰ Bu tek yönlülüğün aşılmasına imkân verecek yeni bir metinle karşı karşıyayız. Bu çalışmada incelediğimiz Reisüzzâkirin isimli Meşhedli molların sefernâmesi, 1860'lardan sonra adeta kurumsallaşan azâdârî merasimlerinin ötesinde bireysel düzlemde ve gündelik hayatın bir parçası olarak yapılan ibadetlere ışık tutacak bilgiler sunmaktadır. Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda değinilmeyen daha doğrusu kaynaklardaki bilgilerin sınırlılığı dolayısıyla değinilemeyen bu hususun ele alınması, çalışmamızın ana gayesidir.

Azâdârî merasiminin bir parçası olan ancak onun dışında da icra edilen ravzahânî meclisleri, hem çok farklı zamanlarda ve mekânlarda, çok daha küçük gruplarla yapılabilmesi hem de siyasî otoritenin iznine tabi bir durum olmaması açısından daha bireysel bir dinî ayin olarak değerlendirilebilir. İstanbul'da azâdârî merasimlerine izin verilmesinden önce de Şîilerin evlerinde ya da Valide Han'daki mescidde ravzahânî meclisi düzenledikleri bilinmektedir. Bu konuda Gordlevski, "Bundan elli veya altmış sene önce Rus vatandaşı bir Şîi, İstanbul'daki evinde bir tören düzenleyip Hz. Hüseyin için yazılan mersiyeyi okutmuştu. Bu anmalar yavaş yavaş yayıldı" şeklinde kayıt düşmüştür.²¹

Başlangıçta, muharrem ayının ilk on günü boyunca, özellikle Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin (öl. 910/1504-05) Kerbelâ şehitlerine yazılmış mersiyelerden oluşan *Ravzatü 'ş-şühedâ* isimli on bölümlük eserinden her gün bir bölüm okunması şeklinde icra edilen bu gelenek, daha

18 Caferiyan, *Sefernâme-hâ*, c. VI, s. 807-808.

19 Sâsânî, *Yâdbudhâ*, s. 103-107. Hac yolculuğu esnasında İstanbul'a uğrayan Ferahani'nin İran okulunu ziyareti için bkz. Caferiyan, *Sefernâme-hâ*, c. V, s. 265-266.

20 Bkz. Thierry Zarcone, "La situation du Chi'isme a Istanbul au XIXe et au début du XXe siècle", *Les Iraniens d'Istanbul*, s. 97-111; Erika Glassen, "Muharram-ceremonies ('Azâdârî) in Istanbul at the end of the XIXth and the beginning of the XXth century", *Les Iraniens d'Istanbul* (ed. T. Zarcone, F. Zarinabaf-Shahr), Istanbul-Téhéran: Institut Français de Recherche, 1993, s. 113-129.

21 Gordlevski, "Les Jours de Muharram a Constantinople", *Les Iraniens d'Istanbul*, s. 237. Ferâhânî de Valide Han'daki mescidde tüccarlar tarafından ravzahânî icra edildiğini anlatmıştır. Bkz. Caferiyan, *Sefernâme-hâ*, c. V, s. 264.

sonraları muharrem ve safer aylarında daha yoğun olsa da haftalık, aylık ve daha çok Cuma geceleri olmak üzere yılın tamamında icra edilebilir hale gelmiştir.²² Her yerde yapılabilen bu meclis için umumî bir mekânda bir siyah çadır dikilir. "Hüseyniyye" adı verilen bu mekân, ya bir mesciddir ya büyük bir binadır ya da Hüseyniyye'nin küçük ebatta olanlarına verilen isimle bir tekiyyedir. Bu siyah çadırın kurulduğu mekân bazen bir şahsa ait evin bahçesi bile olabilir. Halkın her tabakasından kişilere açık ravzahânî meclisinde, ravzahân, genelde ya bir minbere ya da sandalyeye, oradakilerle yüzyüze gelecek şekilde oturur. Allah'a hamd u senâ ve Resûlüne ve diğer imâmlara övgülerden sonra Kur'ân-ı Kerim'den bir âyet okur. Bu âyetle ilgili hadisleri nakleder ve şiirler okuyarak konuşmasını sürdürür. Son kısımda Âşûrâ günü ile ilgili konuya giriş yapar. Hüzünlü bir ses tonuyla Kerbelâ Vak'ası'nı canlı bir şekilde anlatır, dinleyenleri coşturmak ve ağlatmak için bütün meziyetlerini sergiler.²³ Ravzahânî meclisine katılmanın, kıyamet günü Hz. Hüseyin'in şefaatine mazhar olmayı sağladığına inanıldığı için de bu meclislere çok önem verilmiştir.²⁴

Reisüzzâkirîn'in İstanbul'daki Ramazan Günleri

Reisüzzâkirîn'in XX. asrın başında çıktığı hac yolculuğu, 24 Receb 1319/6 Kasım 1901'de Meşhed'den başlamıştır.²⁵ İstanbul'a varıncaya kadar uğradığı yerlerde, misafir olduğu evlerde ravzahânîlik yapan²⁶ Reisüzzâkirîn, Bakü'de kendisine mübarek ayı (Ramazan kastediliyor olsa gerek) orada geçirmesi için ısrar edilmesine rağmen bu teklifi kabul etmemiştir.²⁷ Batum'da da iki gün daha beklemesi istenmesi üzerine Ramazan'a kadar İstanbul'a varabileceğini hesap ederek buradaki ikametini uzatmıştır.²⁸

21 Şaban 1319/3 Aralık 1901 tarihinde vardığı İstanbul'da ilk olarak Hacı Rızâ Kulu Horasanî'nin Valide Han'daki odasına yerleşmiştir.²⁹ Buradaki misafirliği kısa sürmüş olmalı ki daha sonra Valide Han'daki bu odaya defaatle ziyarete gittiğini anlatmaktadır. Sonrasında nereye yerleştiğini söylemese de hanın içinde bir oda tutmuş olmalıdır. Hatta tuttuğu odanın

22 Encyclopedia of Islam, Peter Chelkowski, 2. bs., Leiden: Brill, 1995, "Rawdakhwâni" maddesi, c. VIII, s. 465. Bu eserin Fuzûlî (öl. 1556) tarafından yapılan Türkçe çevirisi *Hadikatü's-Süeda*'nın da muharrem ayında tekkelerde okunması, bazı vakıf kayıtlarında zikredilecek kadar önemli bir gelenek haline gelmiştir. Bursa Ramazan Baba Dergâhı'nın vakfiyesindeki "Her sene Muharrem ayında menkibe-i ciğer-suz-ı şehîd-i Kerbelâ yani *Hadikatü's-Süeda* okunacaktır" ibaresi için bkz. Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi 2012, s. 270.

23 Chelkowski, "Rawdakhwâni", c. VIII, s. 465. Tabatabaei, "Âyin-i Ravzahânî ve nakş-i an der Tahrif-i Hadise-i Kerbela", s. 446.

24 Chelkowski, "Rawdakhwâni", c. VIII, s. 465.

25 Caferiyan, *Sefernâme'hâ*, c. VII, s. 309.

26 Örneğin daha yolun başında, Kâhkaha'da misafir olduğu Abdülali Bey'in evinde, ravzahânî meclisi icra edilmiştir. Bkz. Caferiyan, *Sefernâme'hâ*, c. VII, s. 309. Batum'daki ravzahânîlikleri için ayrıca bkz. Caferiyan, *Sefernâme'hâ*, c. VII, s. 315, 318.

27 Caferiyan, *Sefernâme'hâ*, c. VII, s. 311.

28 Caferiyan, *Sefernâme'hâ*, c. VII, s. 315.

29 Caferiyan, *Sefernâme'hâ*, c. VII, s. 319.

Rızâ Kulu'ya ait başka bir oda olması da muhtemeldir.³⁰ Hacı Rızâ Kulu Horasanî, İranlılar'ın mektep kurmasıyla yakından ilgilenen ve daha sonra mektebin reisliğini yapan bir tüccardır.³¹ Önemli tüccarlardan ve İstanbul'daki Şîi topluluğun önde gelen isimlerinden biri olarak Hacı Rızâ Kulu'nun Meşhed'den gelen bir mollayı kendi odasında misafir etmesi de önemlidir. Hacı Rızâ Kulu, aynı zamanda Reisüzzâkirin'in, evinde ravza meclisi icra edeceği ilk isimdir. İstanbul'a varışının ertesi gününde Valide Han'daki İranlı tüccarlardan bir grubun da hazır bulunduğu bu mecliste Ağa Mir Ali Eşref, ravza okuma işini Reisüzzâkirin'e bırakmış, o da bir ravza okumuştur.³²

Reisüzzâkirin, İstanbul'daki günlerine hamama giderek başlamıştır. Methini çok duyduğu bu hamamlardan muhtemelen hana yakınlığı sebebiyle Mahmud Paşa hamamını tercih etmiş ve hamamı ve burada başından geçenleri ayrıntılarıyla tasvir etmiştir. İranlı hacıların sefernâmelerinde kalıplaşmış bir anlatı olarak sıklıkla karşılaştığımız “İstanbul hamamlarında yaşanan gayri ahlâkî durumlar”, Reisüzzâkirin tarafından da dillendirilmiştir.³³ Vaktinin çoğunluğunu hanın avlusundaki mescidde veya İranlılar'ın evlerinde geçirse de şehri gezme fırsatını da bulmuştur. Çarşı pazar gezip alışveriş yaptığı³⁴ gibi camileri³⁵ ve diğer tarihi eserleri görmeye ve köprü,³⁶ tünel³⁷ gibi o dönemin teknolojik yeniliklerini tecrübe etmeye de gayret göstermiştir.

Reisüzzâkirin'in, en önemli dinî hizmeti ravzahânlıktır. Gece gündüz, iftardan önce, iftardan sonra, mescidde, han odalarında veya evlerde mütemadiyen ravza okumuştur.³⁸ Bazen sadece minbere çıktığını söylemekle yetinse de bunun ravza okumak için olduğunu tahmin etmek zor değildir.³⁹ Sadece bir defasında o gün hangi ravzayı okuduğunu da belirtmiştir. İran'ın İstanbul sefiri Prens Erfauddevle'nin (öl. 1937) mescide geldiği ramazanın on ikinci günü, Hacı Şeyh isimli başka bir molla'nın minberinden sonra kendisi minbere çıkmış ve ravzadan “Seyyidü'ş-şühedâ'nın meydana gitmesi” bölümünü okumuştur.⁴⁰ Ravza okumanın yanı sıra mescidde Kur'an okuduğuna dair de kayıtlar vardır ancak bunlar ravza kadar yoğun değildir.⁴¹

30 Reisüzzâkirin'in orada kaldığı müddet boyunca yeni hacı gruplarının gelişine şahit olduğu gibi hanın hacıların barınması ve İstanbul'daki Şîi toplulukla irtibat kurması açısından tercih edilen bir mekân olduğu diğer sefernâmelerden de anlaşılmaktadır. Bkz. Caferiyan, *Sefernâme-hâ*, c. VII, s. 329.

31 Sâsânî, *Yâdbudhâ*, s. 103.

32 Caferiyan, *Sefernâme-hâ*, c. VII, s. 320.

33 Caferiyan, *Sefernâme-hâ*, c. VII, s. 319.

34 Caferiyan, *Sefernâme-hâ*, VII, 320, 327, 329.

35 Meşhed'deki Gevherşâhî mescidiyle kıyasladığı Ayasofya Camii'ni ziyareti için bkz. Caferiyan, *Sefernâme-hâ*, c. VII, s. 320-321. Beyazıt Camii'ni ziyareti ve oradaki kurra ve vaizleri dinlemesi hakkında bkz. Caferiyan, *Sefernâme-hâ*, c. VII, s. 327.

36 Caferiyan, *Sefernâme-hâ*, c. VII, s. 321.

37 Caferiyan, *Sefernâme-hâ*, c. VII, s. 332-333.

38 Caferiyan, *Sefernâme-hâ*, c. VII, s. 329, 334, 335, 336, 340.

39 Caferiyan, *Sefernâme-hâ*, c. VII, s. 340.

40 Caferiyan, *Sefernâme-hâ*, c. VII, s. 329-330.

41 Caferiyan, *Sefernâme-hâ*, c. VII, s. 328, 334, 335, 340.

Ravzaların peşi sıra dua ettiği gibi özel olarak “İhya geceleri”nde “bütün dostlara, emirü'l-müminîn Şiilerine, hayatta ve ölü olanlara, herkese”⁴² ayrıca “İhya almak” için evine gelenlere ravza ve Kur'an okumanın yanı sıra dua ettiğini görmekteyiz.⁴³ Dolayısıyla bu mübarek ayda gündüzlerin ve gecelerin her anının ibadet ve dualarla dolu dolu geçirilmeye gayret edildiğini söylemek abartılı olmayacaktır. Böyle feyizli geçen gecelerin sonunda memnuniyetini de defterine kaydetmiştir.⁴⁴ Ayrıca yanında getirdiği Harem'in yani Meşhed'deki İmam Rızâ Türbesi'nin tozundan, ihtiyacı olanlara şifa bulmaları ümidiyle dağıttığı da görülmektedir.⁴⁵

Reisüzzâkirin'in ravzahânlık yaptığı mekânlara baktığımızda Valide Han'daki mescid başta gelmektedir. Cuma gününe denk gelen Ramazan ayının ilk günü, Valide Han'daki mescidde minbere çıkmıştır.⁴⁶ Ertesi gün de yine aynı minberdedir. Üstelik sadece gündüz değil gece de minbere çıkmış ve geceyi mescidde geçirmiştir.⁴⁷ Neredeyse her gün mescidin minberinde olduğuna dair kayıtlar düşmüştür günlüğüne.⁴⁸ Ravzanın mescidde belli vakitlerde okunduğu anlaşılrsa da bu vakitleri açıkça belirtmemiştir.⁴⁹ Handa mescid dışında Hacı Rızâ Kulu gibi bazı tüccarların odalarında da zaman zaman ravza okumuştur.⁵⁰

Ramazan olması hasebiyle iftar için davet edildiği evlerde de ravza okuduğu, sohbet ettiği, hiç olmasa kendisinden dua etmesinin beklendiği görülmektedir. Bu davetlerin ev sahipleri, İstanbul'un İran sefiri⁵¹ veya yıllardır İstanbul'da yaşayan Hacı Muhammed Cevâd Isfahanî,⁵² Mîrzâ Abdullah,⁵³ Muhammed Haşim,⁵⁴ Mîr Ali Eşref⁵⁵ gibi Şîi topluluğun hatırlı isimleridir. Meşhed'den gelmiş bir ravzahânı gerektiği şekilde ağırlamak bir tür dinî vecibe olarak algılanmış olmalıdır ki mümkün mertebe her akşam başka bir evde misafir edilmiştir.

Ayrıca Valide Han'da bulunduğunu tahmin ettiğimiz kendi ikamet ettiği odasında da ravza meclislerine ev sahipliği yaptığı görülmektedir. Ramazanın yirmi üçüncü gecesi, evinde yaptığı ve İstanbul'da yaşayan Ağa Mîrzâ Muhammed Sekkak, Meşhedli Haşim ve diğer hacı arkadaşlarından bazılarının katıldığı bir meclis tertip etmiş ve dokuz saatlik ibadetle dolu bir gecenin sonunda, sefernâmesine “ne güzel bir gece oldu” diye not düşmüştür.⁵⁶

Reisüzzâkirin, gerek mescidde gerekse davetli olduğu evlerde yalnız değildir; başka ravzahânlar da vardır ve onların isimlerini de yeri geldikçe zikretmiştir. Sefernâmedeki

42 Caferiyan, *Sefernâme'hâ*, c. VII, s. 335.

43 Caferiyan, *Sefernâme'hâ*, c. VII, s. 334.

44 Caferiyan, *Sefernâme'hâ*, c. VII, s. 335-336.

45 Caferiyan, *Sefernâme'hâ*, c. VII, s. 341.

46 Caferiyan, *Sefernâme'hâ*, c. VII, s. 327.

47 Caferiyan, *Sefernâme'hâ*, c. VII, s. 327, 340.

48 Caferiyan, *Sefernâme'hâ*, c. VII, s. 327, 332, 335, 336, 340, 341.

49 Caferiyan, *Sefernâme'hâ*, c. VII, s. 329.

50 Caferiyan, *Sefernâme'hâ*, c. VII, s. 327, 328.

51 Caferiyan, *Sefernâme'hâ*, c. VII, s. 330-331.

52 Caferiyan, *Sefernâme'hâ*, c. VII, s. 327, 328.

53 Caferiyan, *Sefernâme'hâ*, c. VII, s. 322.

54 Caferiyan, *Sefernâme'hâ*, c. VII, s. 340.

55 Caferiyan, *Sefernâme'hâ*, c. VII, s. 323.

56 Caferiyan, *Sefernâme'hâ*, c. VII, s. 335-336.

kayitlardan, bu dinî hizmetlerin bir şekilde paylaşıldığı, özellikle mescidde belli bir nöbete göre icra edildiği anlaşılmaktadır.⁵⁷ İsmi zikredilen diğer ravzahânlara örnek olarak Hacı Nizam Alâî, Hacı Mîrzâ Muhammed Ali Ravzahân, Molla İzzet Ravzahân zikredilebilir.⁵⁸ Ayrıca sefernâmenin satır aralarında bir tür rekabetin varlığı da sezilmektedir. Bu rekabetin en açık hissedildiği anlardan biri ramazanın on yedinci günü yaşanmıştır. İsmi sık geçen mollalardan Hacı Şeyh Ali mescidde vaaz etmiş ve halktan yaklaşık 30 lira toplamıştır. Sonra sefirin kardeşi ve Cidde konsolosu Mîrzâ Ali Ekber Han mescide gelmiş ve bilhassa Reisüzzâkirîn'in ravzasını dinlemeye geldiğini söylemiştir. Reisüzzâkirîn, her ne kadar az önce vaaz verildiğini ve para veren halkın dağıldığını söyleyerek isteksizliğini belli etse de minbere çıkıp ravza okumak durumunda kalmıştır.⁵⁹

Diğer mollalarla ilgili değerlendirmelerini de not eden Reisüzzâkirîn, örneğin Hacı Rızâ Kulî'nin odasında toplandıkları bir seferinde Kur'an okuyan Tebrizli bir şeyhin tilavetini beğendiğini ifade etmiştir.⁶⁰ Ramazanın dokuzuncu gecesi mescidin minberinde vaaz eden Şeyh Abdurrahim, Abdulttalib'in Abdullah'ı kurban etmesinden bahsederken, orada bulunanlardan Ağa Mîrzâ Muhammed Ali ayağa kalkıp minbere gitmiş ve Şeyh Abdurrahim'in bu konuyu anlamadığını söyleyerek kendisi izahatlar getirmiştir. Şahit olduğu bu manzarayı değerlendiren Reisüzzâkirîn ise asıl itiraz eden Mîrzâ Muhammed Ali'nin ne dediğini bilmediği görüşündedir.⁶¹

Reisüzzâkirîn, kendisiyle ilgili övgüleri nakletmeyi de ihmal etmemiştir. Sefir Erfauddevle, evine davet ettiği Reisüzzâkirîn'i övgü dolu sözlerle taltif etmiştir. Önceki gün okuduğu ravzadan ne kadar etkilendiğini anlatarak yanındaki ulemadan Hacı Said Efendi'nin çok ağladığını belirtmiş, "eğer ravzahân türkçe bilseydi, insanlar kendisinden nasiplensin diye onu Ehl-i sünnet camilerine götürürdüm" dediğini aktarmıştır.⁶²

Reisüzzâkirîn, bütün vaktini Şîî topluluğun merkezinde geçirdiği için onlarla gayet yakın ilişkiler kurmuş, sosyal durumlarıyla ve okul, hastane gibi kurumlarıyla da yakından ilgilenmiştir.⁶³ Ayrıca İran'ın durumuyla ilgili fikir teatisinde bulunmuştur. Zira özellikle evlerde toplandıklarında sadece ravza okumakla kalmadıkları, sohbetler esnasında ister istemez İran'ın durumunun da söz konusu edildiği görülmektedir. Reisüzzâkirîn'in notlarından özellikle Farsça yayınların ilgiyle takip edildiği anlaşılmaktadır. Örneğin İstanbul'daki ilk günlerinde bir gece, sık görüştüğü Ağa Mîrzâ Abdullah'ın evinde *Hablü'l-Metîn* gazetesinin okunduğu

57 Caferiyan, *Sefernâme-hâ*, c. VII, s. 336.

58 Caferiyan, *Sefernâme-hâ*, c. VII, s. 323, 328, 332, 336, 340.

59 Caferiyan, *Sefernâme-hâ*, c. VII, s. 332.

60 Caferiyan, *Sefernâme-hâ*, c. VII, s. 327.

61 Caferiyan, *Sefernâme-hâ*, c. VII, s. 328-329.

62 Caferiyan, *Sefernâme-hâ*, c. VII, s. 331. Pirzâde de sefernâmesinde İranlılar'la muâşeret neticesinde İstanbul'da pek çok kişinin Şîî olduğunu iddia etmektedir. Bkz. *Sefernâme-i Hacı Muhammed Ali Pirzâde*, haz. Hafız Ferman Fernaiyan, 2 c., Tahran: Danişgah-ı Tahran 1963, c. II, s. 113.

63 Caferiyan, *Sefernâme-hâ*, c. VII, s. 321-322.

bir sohbeta iştirak etmiştir.⁶⁴ Yine iftara davetli olduğu Ahmed Tebrizi'nin evinde, Hacı Şeyh Abdurrahim, Mîr Ali Eşref ve Hacı Mîrzâ Abdülkerim'in katıldığı güzel bir sohbet esnasında ev sahibi, Tâlibof'un *Kitâb-ı Ahmed*'ini çok övünce Reisüzzâkirin de kendisine bir nüsha alınması için para vermiştir.⁶⁵

Reisüzzâkirin'in İstanbul'da kurduğu ilişkiler, hem ikameti süresince hem de yolculuğunun kalan kısmında bazı faydalar da sağlamıştır. Kendisini evine davet eden Erfaüddeve'ye fırsattan istifade hacıların yolculukla ilgili bir sıkıntısını nakletmiştir. İstanbul yolunu tercih eden hacıların, tezkirelerini geçerli kılmak için sefarete ödeme yapmak durumunda olmalarından dert yanmış ve orada bulunan bazı tüccarların da ricasıyla ödenen miktarda bir indirim yapılmasını sağlamıştır.⁶⁶

Reisüzzâkirin'in ramazanın sonunda sefirin evinde düzenlenen, kalabalık bir hacı ve tüccar grubunun katıldığı büyük bir bayramlaşmanın ardından yolculuk hazırlıklarıyla uğraştığı görülmektedir.⁶⁷ Yine de 3 Şevval 1319/13 Ocak 1902'de İstanbul'dan ayrılırken buradaki İranlılar, özellikle tüccarlar, hakkında iyi duygular taşımamaktadır. Şiilik korkusu olduğunu söylediği Hacı Mîrzâ Şefî', Hacı Mîrzâ Abdülkerim ve Mîrzâ Tahranî'yi istisna tutarak diğer tüccarların, İran'da önemsiz kişilerken buraya gelip adam oldukları, aslında hepsinin hırsız olduğu şeklinde ithamlarda bulunmuştur. İskenderiye'ye gidiş bileti ile ilgili yaşadığı sıkıntılar bağlamında bu cümleleri kursa da ramazan hasılatından memnun kalmadığı için olması da muhtemeldir.⁶⁸ Şii cemaatin özellikle evlerine davet ettiklerinde kendisine verdikleri hediyelerden bahsetmese de mesciddeki hizmetleri dolayısıyla bir miktar elde etmiş olmalıdır. Zira burada minbere çıkan, vaaz edip ravza okuyan mollar için günlük para toplandığı "bugün Molla İzzet'in nöbet günü. Onun için para topladılar" ifadelerinden anlaşılmaktadır.⁶⁹

Reisüzzâkirin'in, yolculuk boyunca masraflarını kalem kalem kaydetmesi, para konusunda çok hassas bir kişiliğe sahip olduğunu veya en azından sınırlı bir bütçe ile yolculuk yaptığını göstermektedir.⁷⁰ Muhtemelen yolculuğun tamamlanması için İstanbul'da alacağı yardımlara güvenmektedir. Ancak sonuç umduğu gibi gelişmemiş olsa gerek ki İstanbul'dan oldukça memnuniyetsiz ve tüccarlar hakkında bu şekilde ağır ithamlarda bulunarak ayrılmıştır.

64 Caferiyan, *Sefernâme'hâ*, c. VII, s. 322. Kalküta'da neşredilen ve o yıllarda Pan-İslamist yazıları ve İran'ın sosyo-ekonomik durumuna yönelttiği eleştirileri ile tanınan bu haftalık Farsça gazete hakkında bkz. Browne, *Press and Poetry of Modern Persia*, Cambridge: Cambridge University 1914, s. 73-75; Encyclopedia Iranica, Nassereddin Parvin, Leiden: Brill, 2003, "Habl al-Matin" maddesi, c. XI/4, s. 431-434.

65 Caferiyan, *Sefernâme'hâ*, c. VII, s. 329. Kitabın muhtevası ve çağdaş İran düşüncesine etkileri açısından genel bir değerlendirme için bkz. Diyanet İslam Ansiklopedisi, Rıza Kurtuluş, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, "Tâlibof" maddesi, c. XXXIX, s. 506-507.

66 Caferiyan, *Sefernâme'hâ*, c. VII, s. 330-331.

67 Caferiyan, *Sefernâme'hâ*, c. VII, s. 341-342.

68 Caferiyan, *Sefernâme'hâ*, c. VII, s. 342.

69 Caferiyan, *Sefernâme'hâ*, c. VII, s. 336.

70 Örneğin Batum'a vardığında önceki menzilden buraya kadar yol, hamam, kira bedelleri gibi bütün giderlerini hesap etmiş ve kaydetmiştir. Bkz. Caferiyan, *Sefernâme'hâ*, c. VII, s. 314.

Reisüzzâkirîn, Osmanlılar'daki dinî kurumları ve işleyişlerini de yakından gözlemlemiştir. Osmanlı Şeyhülislamlık Kurumu, şeyhülislamın aylık geliri, şeyhülislama bağlı çalışanların ve medresede okuyan talebelerin sayısı, talebelerin sultan tarafından vazifelendirilmesi, cami ve medreselerin vakıf gelirleri gibi çeşitli konular hakkında bilgi alarak bunları sefernâmesine kaydetmiştir.⁷¹ Farklı zamanlarda ziyaret ettiği çeşitli camilerde Sünnîlerin ibadetleri, zikirleri ve vaazlarıyla da meslekî olarak ilgilendiği görülmektedir. Özellikle vaazların içerikleri Sünnîleri nasıl algıladığını yansıtmaya açısından ayrıca incelenmeyi hak etmektedir.⁷²

Reisüzzâkirîn'in notlarından bayram gününün tespitinde Sünnîlerle Şîîlerin ayrıştığı ve bayramı farklı günlerde kutladıkları da görülmektedir. İstanbullu'lar o yıl Ramazanı yirmi dokuz gün sayıp otuzuncu gün bayram yapmışlar, Şîîler ise orucu otuza tamamlamışlardır.⁷³

Sonuç

Bu çalışmada İstanbul'daki Şîîlerin dinî yaşantısı hakkında, özellikle kurumsal bir hüviyet taşıyan azâdârî merasimlerinin ötesinde bireylerin gündelik yaşamlarındaki tezahürlerine dair önemli bir kaynak olarak Reisüzzâkirîn'in sefernâmesinin İstanbul bahsi incelenmiştir. 1319 yılı Ramazan ayı boyunca verdiği hizmetler üzerinden de olsa İstanbul'daki Şîîlerin dinî yaşamıyla ilgili yeni bazı tespitler yapılabilmektedir. Şîîlerin dinî yaşayışlarına dair genel özelliklerini taşıdıkları rahatlıkla söylenebilirse de İstanbul'daki Şîîler için bunun müşahhaslaştırılması önemlidir. Dikkat çekici olan husus, İstanbul'daki İranlı Şîîlerin dinî yaşantılarının, gerek azâdârî merasimlerinin icrasını mümkün kılan Mirza Safâ'nın girişimleriyle gerekse dinî hizmetler sunmak amacıyla Meşhed'den gelen Reisüzzâkirîn'in faaliyetleriyle olsun İran'la irtibatlı olarak şekillenmesidir. Reisüzzâkirîn'in İstanbul'daki müminlere şifa dağıtmak için yanında getirdiği Harem'in tozu, bu beslenme güçlü bir sembolüdür. Ancak İstanbul'daki Şîîlerin dinî inançlarını yaşama anlamında İran'la irtibatlarının mahiyetini bütün yönleriyle ortaya koymak için bu sefernâme gibi başka çağdaş kaynaklara ihtiyaç vardır. Zira iki devletin arşivleri, dinî beslenme kanallarını göstermek açısından, bu tarz kişisel metinlere kıyasla çok yavan kalmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

71 Caferiyan, *Sefernâme-hâ*, c. VII, s. 321-322.

72 Caferiyan, *Sefernâme-hâ*, c. VII, s. 333-334, 336-339, 340-341.

73 Caferiyan, *Sefernâme-hâ*, c. VII, s. 341.

Kaynakça/References

BOA, İ.HR, 74/3603, 14 Ocak 1851 (11 Rabiülevvel 1267)

Browne, Edward, *Press and Poetry of Modern Persia*, Cambridge: Cambridge University Press, 1914.

Caferiyan, Resul (ed.), *Sefernâme-hâ-yi Hacc-ı Kâcârî*, 8 cilt, Tahran: Neşr-i İlm, 2011.

Dıġıroġlu, Filiz, "İstanbul-Tebriz Ticaret Hattında Validehan (XIX-XX. Yüzyıl)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 31, Güz 2014, s. 69-112.

Diyanet İslam Ansiklopedisi, Mehmet İpşirli, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, "Cer" maddesi, c. VII, s. 388-389.

Diyanet İslam Ansiklopedisi, Rıza Kurtuluş, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, "Tâlibof" maddesi, c. XXXIX, s. 506-507.

Encyclopedia Iranica (ed. Ehsan Yarshater), Nassereddin Parvin, Leiden: Brill, 2003, "Habl al-Matin" maddesi, c. XI/4, s. 431-434.

Encyclopedia of Islam, Peter Chelkowski, 2. bs., Leiden: Brill, 1995, "Rawdakhwânî" maddesi, c. VIII, s. 465.

Fermaiyan, Hafız Ferman (haz.), *Sefernâme-i Hacı Muhammed Ali Pirzâde*, 2 cilt, Tahran: Danişgah-ı Tahran, 1963.

Glassen, Erika, "Muharram-ceremonies ('Azâdârî) in Istanbul at the end of the XIXth and the beginning of the XXth century", *Les Iraniens d'Istanbul* (ed. T. Zarcone, F. Zarinebaf-Shahr), İstanbul-Téhéran: Institut Français de Recherche, 1993, s. 113-129.

Gordlevski, V. A., "Les Jours de Muharram a Constantinople", *Les Iraniens d'Istanbul* (ed. T. Zarcone, F. Zarinebaf-Shahr), İstanbul-Téhéran: Institut Français de Recherche, 1993, s. 235-242.

Kara, Mustafa, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2012.

Sâsânî, Han Melik, *Yâdbudhâ-yı Sefâret-i İstanbul*, Tahran: Şirket-i Sihami, 1966.

Tabatabaei, Sayed Kazem, "Âyin-i Ravzahânî ve nakş-i an der Tahrif-i Hadise-i Kerbela", *Çeşitli Yönleriyle Kerbela II* (ed. Alim Yıldız), Sivas: Asitan Yayıncılık, 2010, s. 441-452.

Zarcone, Thierry, "La Communauté Iranienne d'Istanbul a la Fin du XIXe et au début du XXe siècle", *La Shi'a Nell'Impero Ottomano*, Roma: Accademia nazionale dei Lincei, 1993, s. 57-83.

Zarcone, Thierry, "La situation du Chi'isme a Istanbul au XIXe et au début du XXe siècle", *Les Iraniens d'Istanbul* (ed. T. Zarcone, F. Zarinebaf-Shahr), İstanbul-Téhéran: Institut Français de Recherche, 1993, s. 97-111.

Zarcone, Thierry, *Kudüs'teki Orta Asyalı ve Hintli Sufî Hacılar*, çev. Berna Akkıyal, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2011.